

I 210

D. M. I.
BIBLIOTECA
MONUMENTE ISTORICE

Inv. 2261

Cota

DRĂGOTESCU MARCEL, BÎRLĂDEANU DUMITRU

MONUMENTE ISTORICE
DE PE VALEA BISTRIȚEI

<https://biblioteca-digitala.ro>

MONUMENTE ISTORICE

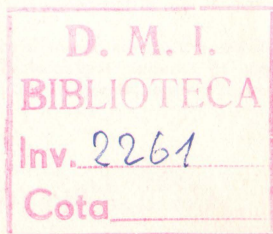
Fotografii executate de: Secția foto a Combinatului poligrafic « Casa Scintei » și Aurel Buzilă

- Pe copertă:**
- I. Mănăstirea Pingărați: biserica**
 - II. Mănăstirea Pingărați: absida altarului și pridvorul**
 - III. Mănăstirea Bisericanii: turnul rotund de pe latura vestică**
 - IV. Mănăstirea Bisericanii: ușile împărătești (detaliu)**

DRĂGOTESCU MARCEL
BÎRLĂDEANU DUMITRU

MONUMENTE ISTORICE
DE PE VALEA BISTRIȚEI

inv. 2261

EDITURA MERIDIANE
București, 1970

D.M.A.S.I.
BIBLIOTECA
nr. inv. **2261**

Valea Bistriței este un ținut în care natura și omul, trecutul și prezentul, timpul, stihiiile dezlănțuite și rațiunea, toate și-au adus prinosul pentru a-i făuri chip de neasemuite frumuseți. Izvodită din legende, din munții împăduriți și din tihna patriarhală, valea Bistriței a obținut astăzi o altă rezonanță și o nouă semnificație, atrăgând prin măreția atîtor construcții și prin împlinirile unei vieți economice intense. Etalînd frumusețea insolită a noilor obiective industriale, prezentul a dat vieții un nou curs.

Prezentul văii Bistriței, captivant și persuasiv, rodește însă din seva unui trecut de muncă tenace, ale cărui vestigii ne însoțesc la tot pasul de la Dorna pînă la Bacău. Răzbind prin veacuri și înfruntînd vicisitudinile unei zbuciumate istorii, aceste simboluri ale priceperii, hărniciei și continuității, stirnesc și astăzi îndreptățită mîndrie și admirație. Unele – așa cum este complexul din epoca lui Ștefan cel Mare de la Piatra Neamț, sau mănăstirea Bistrița, – și-au cîștigat de mai multă vreme un loc printre cele mai cunoscute și mai căutate monumente din țară. Altele mai puțin vizitate, dar nu și mai puțin valoroase – așteaptă încă, momentul unei meritate redescoperiri. La acestea din urmă ne gîndim, încercînd în paginile ce urmează să atragem atenția asupra acelor care timp de aproape trei veacuri au constituit o remarcabilă prezență în viața social-economică și spirituală a văii Bistriței: mănăstirile de la Bisericiani, Pingărați și Buhalnița.

Toate trei se află la capătul unor ramificații locale ale șoselei asfaltate care pornește la vest de Piatra Neamț, către Bicaz și mai departe, pe malul lacului de acumulare al hidrocentralei « V. I. Lenin », spre Hangu și Poiana Teiului.

MĂNĂSTIREA BISERICANI

La aproximativ 10 km de Piatra Neamț, un drum cu multe serpentine spre nord, și la o altitudine de peste 800 m, sfîrșește în fața complexului de clădiri al Sanatoriului Bisericiani care în timpul nopții scînteiază ca o frîntură de cer înstelat căzută între munții împăduriți. Acolo se mai păstrează încă biserica uneia dintre cele mai mari și mai impor-

tante mănăstiri de pe valea Bistriței aceea care timp de aproape trei veacuri va rivaliza ca bogăție și ca forță spirituală, cu vechea ctitorie a lui Alexandru cel Bun, de la Bistrița.

Inițial, pare să fi existat aici o sihăstrie a mănăstirii Bistrița, un loc retras și îndepărtat, la răsărit de muntele Petrosul. O veche tradiție consemnează sosirea la Bistrița a unui anahoret care după un îndelung pelerinaj prin Locurile Sfinte se reîntoarce în fruntea unui grup de închinători ce-l însoțiseră pe malurile Iordanului în anii petrecuți acolo. Dar nu după multă vreme către sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, acest călugăr Iosif și tovarășii săi, se retrag în munți adăpostindu-se în scorburi și rugându-se într-o peșteră aflată printre stînci.¹

Cauza care i-ar fi determinat să părăsească mănăstirea Bistrița nu ar trebui căutată în dorința lor de a duce o existență cu totul izolată, ci în imposibilitatea de a respecta ritualul oriental al slujbelor religioase neîntrerupte pe care-l deprinseseră la Sfântul Mormînt. Căci anahoreții lui Iosif, de două ori pe săptămînă, în nopțile de miercuri spre joi și sîmbătă spre duminică, slujeau și se rugau fără întrerupere făcînd de veghe. Pentru acest ciudat obicei li s-ar fi spus « bisericosi » sau « bisericani », denumire ce s-a extins și asupra așezării monahale pe care ei au întemeiat-o părăsind mănăstirea Bistrița.

În orice caz, detaliile nu mai au nici o importanță fiind vorba de obîrșii ce nu au nici o confirmare documentară. Din toate aceste referiri trebuie reținut faptul real că din orice matcă mănăstirească de oarecare importanță s-au desprins elemente cu înclinații spre izolare și ascetism, săvîrșind o adevărată diasporă monahală pe arii surprinzător de largi. Acolo unde noile așezări nu au avut condiții deosebite de dezvoltare, ele au rămas totdeauna sub controlul vechiului centru mănăstiresc; în schimb, în unele cazuri — așa cum este cel de față — pe locul unor îndepărtate schivnicii, se vor constitui mănăstiri ce vor ajunge la o mare putere economică prin dani și cumpărături.

Pe la 1498, Iosif și toți ceilalți închinători de la Bisericiani au început să-și ridice biserică dar cum nu dispuneau decît de propriile mijloace, se osteneau fără prea mare spor. Abia în 1512, cu ajutorul lui Ștefăniță Vodă, nepotul lui Ștefan cel Mare, se încheie zidirea bisericii, care se pare că nu a mai fost construită din birne, încă de pe atunci ridicîndu-se la Bisericiani lăcaș trainic de piatră. Și tot Ștefăniță, terminînd biserica, o înzestrea cu terenul din jur — în ciuda protestelor pe care i le adresează călugării de la Bistrița. Cu aceasta, sihăstria Bisericiani se transformă într-un schit a cărei biserică se află pe propria sa moșie și

¹ C. Mătasă « Căluza județului Neamț » — Editura Cartea Românească, București, 1929, pag. 80.

care se va bucura de o deplină autonomie în raporturile sale cu mănăstirea Bistrița. În 1535, Petru Rareș consemnează într-un act oficial că a înfrumusețat biserica și i-a dăruit loc în braniște, fără a menționa însă ce lucrări de construcție a săvârșit la acea dată.

Prima jumătate a secolului al XVII-lea reprezintă fără îndoială o perioadă de continuă dezvoltare a schitului Bisericieni. Daniile de moșii se succed la scurte intervale de timp; în 1611 obține de la Constantin Movilă moșia Bicazul în schimbul unor poiene sub Ceahlău; un an mai târziu, Ștefan al II-lea Tomșa întărește satul Troița cu mori pe Cracău; tot în 1612 obține o parte din satul Orbic iar la 20 iulie 1617, Radu Mihnea dăruiește moșia Popești; în sfârșit, în 1626, Miron Barnovschi-Movilă adaugă o altă importantă danie, întărind călugărilor de la Bisericieni stăpînirea asupra moșiei de la Vaduri. După un veac de existență, Schitul ajunsese în stăpînirea unor întinse suprafețe de păduri și fînețe care acopereau o bună parte din cursul mijlociu al Bistriței, între Pîngărați și Bicaz, pînă la hotarul mănăstirii Buhalnița. În deceniile următoare, acestor proprietăți li se adaugă multe altele pe valea Tarcăului și a Bicazului cu mori, stîne și prisăci aducătoare de importante venituri. Așezarea călugărească de la Bisericieni ajunge astfel cel mai mare proprietar funciar de pe valea Bistriței, rivalul cel mai incomod al mănăstirii Bistrița.

Ca o consecință a creșterii forței sale economice, reflectată și în numărul sporit de călugări, schitului Bisericieni i se recunoaște la începutul secolului al XVII-lea statut mănăstiresc, cu toate înlesnirile ce decurg din acesta.

Dezvoltarea mănăstirii și acumularea unor importante valori mobiliare au impus o mai mare preocupare constructivă în scopul protejării acestor valori și a creării unor mai bune condiții de funcționare. În locul vechilor anexe de lemn se ridică altele din piatră și cărămidă, trecîndu-se în același timp la construirea unei puternice incinte după modelul mănăstirilor fortificate. În timpul domniei lui Miron Barnovschi, însă pe cheltuiala a diferiți ctitori, se construiesc în 1627 primele trei turnuri, probabil în colțurile laturii răsăritene și la nord-vest, unde clădirea mai păstrează și astăzi aspectul unui turn rotund. Abia după patru ani, în 1631, marele logofăt Dumitrașcu ridică turnul cel mare din colțul sud-vestic, amenajat și încorporat construcției actuale.

Simultan cu zidirea turnurilor sau imediat după aceea, s-au efectuat și lucrările de construire a zidurilor intermediare, formîndu-se un cuprinzător careu de incintă capabil să reziste chiar unor atacuri armate mai susținute. Latura nordică a incintei trecea prin imediata apropiere a bisericii sau chiar includea peretele ei de miazănoapte; conformația terenului nu permitea plasarea în centru a bisericii, dată fiind imediata vecinătate a muntelui și a unei văi accidentate în partea de nord. Foarte pro-

tabil că o dată cu încheierea acestor lucrări s-a trecut și la construirea unor chilii de lemn care au fost amplasate ca o linie interioară ce dubla laturile de sud, est și vest ale incintei.

Domnia lui Vasile Lupu marchează o nouă etapă constructivă la Bisericiani. În 1637 se adaugă bisericii turnul-clopotniță cu pridvorul din partea sa inferioară, se zidește trapezăria cu beciurile ei boltite și tot atunci se mai construiesc unele chilii în incinta mănăstirii. Este o nouă perioadă de prosperitate materializată de altfel și prin extinderea proprietăților mănăstirești chiar în afara văii Bistriței.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, profitând de momentele mai dificile pentru obștea târgului Piatra, mănăstirea a putut intra în posesia unor noi terenuri chiar din hotarul acestuia. Semnificativ în această privință este un document din 11 ianuarie 1665 emis de cancelaria lui Dabija Vodă prin care se întărește mănăstirii o dumbravă de la Vaduri... « care dintru întâi au fost danie Sfintei mănăstiri Bisericanilor de la Barnovschi Vodă, iară mai apoi s-au schimbat târgoveții și iarăși o au luat cu pară de la călugări. Iară acum avînd noi și țara noastră multă asupreală despre turci și-am mărșu în oaste în Țara nemțească, scos-am toată țara la oaste, pus-am Domnia Mea și pe acești târgoveți den târgu den Piatră, se a facă oameni de oaste, să meargă în treaba cinstitului Împărat. Deci târgoveții neavînd altă putere și prilej de cheltuială ca aceia, s-au sculat cu toți târgoveții și iarăși au vîndut acea braniște rugătorilor noștri călugărilor de la Sfînta mănăstire de la Bisericiani, dreptu o sută di lei bătuți, care banii, leul bătut îmbla atuncea patru lei de bani proști și l-au plătit acești bani o sută de lei deplin întru mînule târgoveților de s-au mîntuit și ei de acea oaste... »¹

În secolul al XVIII-lea, mănăstirea Bisericiani continuă să rămînă unul dintre cele mai importante așezăminte din această parte a țării. Pe harta întocmită de Dimitrie Cantemir, printre puținele obiective consemnate pe valea Bistriței figurează totuși mănăstirea Bisericiani. Altădată schit al mănăstirii Bistrița ajunge și ea să tuteleze unele lăcașuri călugărești așa cum este Mitocul de la Gura Bicazului, situat, probabil, pe locul actualei biserici din orașul Bicaz.

Ruinată și oarecum anacronică în raport cu monumentalitatea construcțiilor din jur, vechea biserică este refăcută din temelii în 1786, păstrîndu-se totuși unele elemente din sec. XVI și începutul secolului al XVII-lea.

Chiliile din piatră și cărămidă cu subsoluri masive care mai apar și astăzi cu ocazia diferitelor lucrări de construcții și amenajări s-au făcut în secolul trecut. Pe la 1849—1850, cînd s-a zidit și stăreția din centrul laturii sudice, s-au încheiat ultimele lucrări de oarecare amploare în complexul

¹ Anuarul Liceului « Petru Rareș », Piatra Neamț, anii 1935—36, p. 9

mănăstirii. Prin secularizarea averilor mănăstirești întreprinsă de Alex. Ion Cuza în 1863, mănăstirea va pierde cea mai mare parte din proprietățile sale. Numărul călugărilor scade vertiginos, așezămîntul decade, tezaurul mănăstirii este înstrăinat. În jurul anului 1880, după plecarea ultimilor călugări, mănăstirea rămîne cițiva ani în completă părăsire și abia pe la 1885, chiliile și construcțiile de aici sînt transformate în penitenciar pentru deținuții de drept comun.

După mai puțin de un deceniu de funcționare, penitenciarul este desființat, clădirile rămînînd din nou în părăsire. În anii 1903—1905 se fac unele amenajări fără a se cunoaște destinația precisă ce se va da construcțiilor. Abia în 1905 patrimoniul imobil al fostei mănăstiri este atribuit Societății pentru profilaxia tuberculozei, care inaugurează aici în 1909 primul sanatoriu TBC izolat, din țară. În 1915, se fac noi adausuri și modificări. În perioada 1924—1930 și mai apoi în 1934—1935, sînt ridicate noi construcții care aduc întregul ansamblu foarte aproape de forma sa actuală. Multe alte îmbunătățiri săvîrșite în ultimii ani au transformat Bisericanii într-unul dintre cele mai mari sanatorii din țară. Crearea unor condiții optime pentru bolnavi a necesitat, desigur, construirea unor noi pavilioane și modificarea interioară a celor existente. Dar ceea ce este lăudabil pentru cei care conduc destinele acestei instituții sanitare este faptul că nu au plecat de la premisa eliminării unor elemente sau a unor părți din vechile construcții, ci s-au străduit să le încadreze funcțional păstrînd, pe cît posibil, formele și arhitectura inițială.

În aceste condiții, este posibilă astăzi identificarea unor importante piese componente ale ansamblului mănăstiresc și, cu ajutorul lor, poate fi încercată o reconstituire sumară și aproximativă a structurii vechiului complex.

Este neîndoios că limitele incintei s-au stabilit prin construirea a patru turnuri de colț, chiar dacă unele nu mai pot fi identificate decît documentar. Turnul cel mare din colțul sud-vestic formează și astăzi racordul dintre cele două laturi, de sud și de vest, ale clădirilor sanatoriului. Este o construcție dreptunghiulară cu două nivele de locuire și subsol, cu ziduri groase din piatră și cărămidă. Situat la limita vestică a platoului, acolo unde imediata vecinătate a unei pante abrupte crea posibilitatea unor alunecări, acest turn a fost consolidat la exterior prin doi contraforți înalți, amplasați foarte aproape de verticala care marchează punctul de îmbinare a pereților de sud și vest și unde se exercită o presiune sporită chiar în condiții normale. Intrarea actuală se face la nivelul vechiului subsol iar spațiile disponibile create între cele două suprafețe locuibile sînt străbătute de scări de acces recent construite. De altfel și la exterior, turnul se desprinde din restul ansamblului nu numai prin masivitatea sa de monolit, care nu exclude totuși linia zveltă, ci și prin ancadramentul ferestrelor care mai păstrează

mulurile în relief caracteristice — dacă nu epocii, cel puțin tipului constructiv.

Un alt turn, rotund, poate fi identificat cu ușurință în colțul nord-vestic al incintei, mai puțin impunător dar nu și mai scund decât cel descris anterior. Intervențiile recente au adus modificări ceva mai pregnante în structura sa, dar elementele de zidărie, volumul interior determinat de forma circulară și sistemul de racordare cu celelalte elemente constructive, trimit tot în secolul al XVII-lea. Nu există nici o rațiune arhitecturală demnă de luat în considerație pentru a justifica amplasarea unui astfel de turn în acest loc, într-o perioadă mai apropiată. El a existat desigur și a fost încorporat noului ansamblu cu modificările de rigoare.

Celelalte două turnuri de pe latura de răsărit nu s-au mai păstrat. Ele nu delimitau un lanț de construcții interioare care să le asigure astfel un loc în amplasamentul sanatoriului. Existența lor este consemnată documentar, amintindu-se chiar numele celor ce le-au ctitorit dar este imposibil, în condițiile actuale, să se facă vreo precizare în legătură cu locul în care ele au fost. Diverse presupuneri se pot face și este facil să le plasăm în colțurile imaginare ale careului de incintă, la sud și la nord-est, dar oricât de bogată ar fi argumentația, ea rămâne — în lipsa unor dovezi materiale — pur ipotetică.

Subsolurile masive și beciurile arcuite de pe laturile sud și vest indică existența unei suprastructuri cu două nivele de locuire. Construcțiile de pe latura estică sînt de dată recentă, iar la nord este puțin probabil să fi existat un lanț de chilii sau de anexe, dat fiind terenul accidentat, subminat de repețate alunecări. În orice caz, așa cum se constituise complexul mănăstirii la jumătatea veacului trecut, impresionant ca dimensiuni și la nevoie greu accesibil, era evident că nu se exagera cu nimic atunci cînd se aprecia că este cel mai bogat așezămint de pe valea Bistriței.

Tot în ansamblul actualului sanatoriu, la sud-est, s-a mai păstrat și fosta capelă a mănăstirii care a fost amenajată prin construirea unui planșeu de etajare. Actuala sală de mese, care păstrează cele mai multe elemente cu ajutorul cărora poate fi realizată o reconstituire arhitecturală, nu reprezintă, de fapt, decât partea superioară a paraclisului. Chiar de la intrare, portalul cu decor în relief pune în evidență zidăria groasă, întărită cu doi pilaștri laterali. Interiorul în formă de navă cuprindea un naos destul de încăpător, acoperit de o cupolă sprijinită pe patru arce simple îmbinate la colțuri în consolă. Spre sud, două ferestre asigurau suficientă lumină iar în peretele de nord s-a menținut și astăzi o ușă care ducea într-un pridvor exterior.

Un arc masiv, în deschiderea căruia era fixată catapeteazma, separă naosul de altar. O altă boltă susținută pe aceleași arce în consolă acoperă altarul, dar este puțin modificată în raport cu bolta naosului, dată fiind

existența absidei răsăritene. Monumentalitatea acestui paraclis nu poate trece neobservată și constituie, ea însăși, o mărturie eloquentă a prosperității pe care a cunoscut-o mănăstirea în prima jumătate a secolului trecut.

Biserica mănăstirii, în ciuda faptului că reunește elemente constructive din diferite epoci, constituie totuși o unitate arhitectonică în care pot fi identificate cu ușurință caracteristicile secolului al XVIII-lea.

Foarte probabil ca biserica zidită de Ștefăniță Vodă să fi fost asemănătoare bisericilor moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare, cu nava în formă de cruce, cu o singură turlă deplasată la est de axul median, deasupra naosului și clopotnița separată amplasată undeva în apropiere. Ea a rămas astfel pînă la începutul secolului al XVII-lea, cînd starea în care ajunsese sau avariile suferite de pe urma unor evenimente care ne scapă, au obligat la efectuarea unor reparații și adăugiri. Toate aceste lucrări s-au realizat în jurul anului 1637, cînd se știe că s-a alipit spre apus turnul-clopotniță, ca un pridvor al vechii biserici. De la această dată, timp de aproape un secol și jumătate nu s-a mai făcut nici o modificare demnă de semnalat. Abia pe la 1780, ruinarea accentuată a corpului principal al bisericii — construit, după cît se pare, mai mult din birne și material lemnos — a impus o refacere cvasitotală, pe baza principiilor arhitectonice proprii secolului al XVIII-lea.

Din vechea biserică a lui Ștefăniță Vodă nu s-a mai păstrat nimic. Nici fereastra din stînga intrării, care dă impresia că a fost inclusă în zidăria turnului-clopotniță mai mult în scop decorativ decît funcțional, ca element rămas dintr-o construcție mai veche, nu prezintă caracteristici care să îndreptățescă încadrarea sa cronologică la începutul secolului al XVI-lea. Atît ea, cît și cea de pe latura vestică, au aparținut probabil, turnului-clopotniță, apropiindu-se stilistic de ancadramentul ușii principale, pe care-l reproduc la proporții reduse. Deși la 1780 nici turnul-clopotniță nu se afla într-o stare prea bună, s-a dovedit totuși suficient de trainic și, în consecință, nu a mai fost demolat, modificîndu-se doar partea sa superioară prin reducerea înălțimii și prin construirea unui alt acoperiș. Cu aceste prilej ferestrele originale ale turnului au fost refolosite și reamplasate asimetric, fapt care generează nota de improvizație la care ne-am referit.

Intrarea în biserică este situată sub turnul-clopotniță, pe latura de miazăzi. Portalul, alcătuit prin îmbinarea a trei blocuri de piatră, nu mai prezintă elementele gotice, ogivale, atît de frecvente în epoca lui Ștefan cel Mare și perpetuate multă vreme după aceea. Blocul orizontal, mult mai masiv în comparație cu celelalte două verticale, are aspectul unui dreptunghi cu baza inferioară ușor arcuită spre interior. Întreaga suprafață este acoperită cu decor în relief și împărțită în trei cîmpuri sculpturale bine definite: două cîmpuri marginale concepute identic și unul median, alcătuit dintr-o pereche de aplice dreptunghiulare dispuse

paralel și subliniate prin șanțuri marginale. Cîmpurile laterale cuprind cîte trei rînduri de aplice patrâte, așezate în scară (4,3,2) spațiul disponibil fiind acoperit de cîte un colțar în relief, cu brațul orizontal evident alungit. Întregul decor sculptural constituie de fapt o variantă mai evoluată și « în negativ » a motivului baghetelor încrucișate, în care, cîmpuri geometrice de diferite forme sînt conturate în relief cu ajutorul unor caneluri largi și profunde.

Blocurile verticale, care formează limitele laterale ale portalului, sînt străbătute pe toată lungimea lor de cîte trei șanțuri care cruță între ele două muluri semicirculare cu linii mediane proeminente. Baza acestor muluri este netezită și ornamentată cu frunze de salcîm stilizate, decor cu o mare frecvență în secolul al XVII-lea.

Deasupra portalului, în stînga intrării, fereastra cu un chenar original de piatră contrazice, oarecum, simetria fațadei turnului. Ea este amplasată și inițial, ori se afla pe axul median ori mai exista o a doua fereastră în dreapta intrării dar care a fost ulterior astupată. Această inadvertență de simetrie se pare că este compensată prin eleganța încă nealterată a chenarului alcătuit din 5 bucăți de piatră sculptată, bine sudate. Piatra de bază nu are nici un ornament dar sus, două baghete orizontale se întretaie în colțuri cu baghetele verticale, formînd două patrâte în relief. Ca și la portalul intrării, baza mulurilor verticale este ornamentată cu motive florale și decor în romburi rezultat din imbinarea a două linii frînte în jurul unei axe mediane.

Lîngă fereastră, tot pe fațada turnului-clopotniță, sînt două fride: una mai mică, sub tencuiala căreia se află stema Moldovei și sub ea, o alta mai mare, care adăpostește pisania scrisă în limba română dar cu alfabet chirilic:

« Această sfîntă biserică ce prăzmuiește Buna Vestire, fiind întiu zidită de Ștefan Vodă, Sîn Bogdan Vodă din leat 7020 (1512) și fiind învechită și pornită spre răsipire, s-au prefăcut din temelie de isnoavă cu ajutorul și mila lui Dumnezeu, în zilele luminatului Domnului nostru Constantin Dimitrie Moruzu Voevod, prin silința și osteneala ieromonahului Ioil, egumen de Bisericiani — leat 1786, iunie 20 ».

În ansamblu, turnul-clopotniță este o construcție masivă, sprijinită în colțurile de sud-vest și nord-vest de doi contraforți cu copertine de draniță în pantă repede. Este ridicat pe plan patrat avînd 3 nivele. La ultimul nivel este camera clopotelor. În exterior, la partea superioară, zidăria este teșită la colțuri. Trecerea de la aceste teșituri la muchiile verticale ale turnului se face prin intermediul unor planuri înclinate, puțin rotunjite la partea inferioară. Acoperișul conic, cu marginile largi, subliniază masivitatea turnului și, prin contrast, eleganța turlei de pe naos. Este cît se poate de evident că partea superioară a clopotniței este de o altă factură, reali-

zată în 1786 prin completarea și adaptarea arhitectonică a vechii construcții. Ferestrele de la ultimul nivel, cu deschideri ogivale și profil simplificat la maximum, nu mai au nimic comun cu tot ceea ce există la parter. Nota de originalitate și autenticitate a acestuia este de altfel completată și de fereastra de pe latura vestică, limitată de același chenar de piatră cu baghete încrucișate, asemănător cu cele de la Solca și Ștefănești.

Absidele laterale sînt marcate în exterior prin două masive de zidărie de formă dreptunghiulară în plan care bat în streșină. Cel de pe latura sudică, primind lumină o mare parte din zi, are și un cadran solar de gresie care indică ora cu ajutorul unui ax central.

Absida altarului, de formă pentagonală, nu mai are obișnuita fereastră situată pe linia ei mediană. Segmentul central al pentagonului altarului este mărginit de două ferestre cu chenar simplu de piatră, lucru destul de rar ce nu se mai repetă decît la Brănișteni, Socola și Sf. Gheorghe din Iași.

Exteriorul bisericii este decorat sub cornișă cu o friză alcătuită din firide verticale, alungite, cu partea superioară arcuită în acoladă. Friza nu face înconjurul întregii biserici; ea începe de la limita răsăriteană a turnului-clopotniță și se întrerupe la absida de pe latura nord, sprijinindu-se, pe toată lungimea sa, pe un brîu îngust în relief.

Latura de miazănoapte a constituit obiectul unor lucrări succesive de consolidare, dată fiind instabilitatea terenului în această parte. Viiturile ș. pîriul, care astăzi a dispărut, au săpat vales adîncă pînă aproape de temelia bisericii, subminînd-o. Unele alunecări de teren și erodarea tot mai accentuată a malului văii au impus construirea unui zid de sprijin care s-a alipit zidului de nord al bisericii, continuîndu-se spre vest pe toată lungimea bisericii, inclusiv a clopotniței. Datorită acestui zid s-a renunțat la ferestrele dinspre nord ale navei și la brîul de firide de sub cornișă. Pe acest zid s-au sprijinit doi contraforți masivi cărora li se alătură încă trei pînă la colțul nord-vestic al incintei.

Acoperișul de draniță al bisericii are forma trapezoidală obișnuită rotunjită deasupra absidei altarului. Spre apus, se sprijină pe zidul turnului-clopotniță, iar la mijloc este străpuns de o turlă octogonală cu acoperiș conic. Înălțimea inițială a acoperămîntului bisericii pare să fi fost mai mică, deoarece la baza turlei un brîu de firide asemănător celui de pe cornișă este astăzi în parte acoperit. Pe toată înălțimea ei, turla prezintă două registre de cîte opt firide: un registru inferior în care firidele ornamentale alternează cu cele ale ferestrelor și un altul superior, alcătuit numai din firide decorative, care conferă întregii suprastructuri a monumentului o notă specifică de eleganță.

Ușa bisericii este o interesantă lucrătură de ferecături din secolul al XVIII-lea. Pe o tăblie metalică destul de groasă, s-a aplicat o rețea cu ochiuri

largi de benzi suprapuse iar în centrul fiecărui câmp astfel delimitat, câte o frumoasă rozetă lucrată de asemenea în fier.

Partea inferioară a turnului-clopotniță constituie pridvorul bisericii acoperit cu o calotă sferică, limitată printr-un brîu zimțat din colțuri de cărămidă. Întreaga cupolă se sprijină pe patru arce simple îmbinate la colțuri sub forma unor pilaștri angajați în consolă. Lumina se strecoară anevoie prin fereastra apuseană, arcuită în grosimea zidului, mai largă la interior decît în afară.

Din pridvor, un arc cu arhivolta reintrată în planul zidului, face trecerea în nava bisericii, unde nu se poate face o distincție între naos și pronaos. În partea de apus a navei, două intrări laterale asigură accesul la scările spirală ce duc la turn și la tainița de sub acoperiș.

Întregul spațiu dintre pridvor și altar este divizat în trei sectoare distincte: 1) cel dintre ușile de acces la turn acoperit cu boltă în sfert de sferă; 2) o travee al cărei arc transversal este sprijinit pe console; 3) zona de sub turlă, dintre absidele laterale.

Ceea ce este caracteristic monumentului de la Bisericiani și în general bisericilor din secolul al XVII-lea, este prezența a cîte două ferestre pe fațada naosului, atît la nord cît și la sud. Prima fereastră este situată spre apus iar cea de a doua în absida laterală, dar la Bisericiani, dată fiind prezența zidului de sprijin de pe latura nordică, cele două ferestre de aici nu vor fi utilizate.

Turla bisericii își repartizează greutatea pe trei nivele diferite, cel mai larg fiind nivelul inferior sprijinit pe arcul vestic dintre primele ferestre ale naosului, pe arcele altarului și al celor două nișe laterale. Pe această bază se ridică cele patru arce dublouri ale turlei, încheiate la colțuri cu scurte unghiuri ascuțite în consolă și subliniate simetric de brîuri simple în relief. Puțin deasupra arhivoltelor acestor arce, se deschide cilindrul luminos al turlei, cu nișele arcuite ale celor patru ferestre, avînd baza puternic conturată cu trei cercuri suprapuse. O pictură recentă aplicată « al fresco » acoperă pandantivele dispuse radiar în jurul cercului de bază al turlei, creînd patru cîmpuri de culoare ce contrastează șocant cu albul imaculat al bolții. În orice caz, realizarea arcaturilor turlei pe nivele ale căror suprafețe se reduc succesiv constituie o caracteristică ce ne îndreptățește să considerăm că această parte a navei a fost construită în secolul al XVIII-lea.

Altarul, boltit în sfert de sferă, prezintă în peretele răsăritean trei nișe de dimensiuni diferite, așezate simetric sub cele două ferestre mari. Alte ferestre mici, iluminează spre nord și spre sud, diaconiconul și proscomidia, fiind amplasate mai jos ca de obicei, la nivelul bazei ferestrelor mari.

Catapeteazma bisericii reține atenția prin bogăția și frumusețea ornamentației și prin coloritul discret, atenuat, al icoanelor. Ancorată între

naos și altar în fața bolții de răsărit, pe patru birne încastrate în zid, catapetezma este făcută din scînduri mari, sculptate, cu icoanele fixate în chenare de formă ovală, verticale și orizontale. Predomină decorul floral stilizat iar între registrele orizontale s-au cruțat benzi înguste fără sculptură pe care s-au pictat – probabil mai recent – mănunchiuri miniaturizate de trandafiri. Pe o astfel de bandă, situată între ultimele șiruri de icoane, o inscripție în limba română dar cu alfabet chirilic ne permite să datăm catapetezma la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Ușile împărătești cu întreaga lor țesătură sculpturală, în care decorul vegetal domină cu exclusivitate, sînt adevărate opere de artă. Pictura exterioară nu estompează, cum se întîmplă de obicei, conturul săpat în lemn, ci, dimpotrivă, îl subliniază și-i conferă expresivitate. Cele șase icoane situate în tot atîtea cîmpuri cordate nu sînt străine stilului comun neobizantin și impresionează prin rigurozitatea hieratică a portretelor.

Remarcabile sub aspect artistic sînt și ușile diaconești, sculptate dintr-o bucată în scînduri mari de stejar. Decorul marginal a oferit meșterului anonim care le-a confecționat un adevărat exercițiu de virtuozitate în care proporționalizarea simetrică nu a limitat, cîtuși de puțin imaginația și preferințele naturalizante ale artistului. Foarte expresive și foarte bine realizate sînt și elementele de disc solar sculptate în arcul superior al fiecărei uși prin intercalarea unor segmente radiare ondulate cu altele drepte, lanceolate.

Situată într-o zonă de un recunoscut pitoresc și înfrumusețată prin lucrările de restaurare de curînd încheiate, mănăstirea Bisericieni exercită și astăzi o vie forță de atracție asupra tuturor acelorora care și-au propus să cunoască cele mai reprezentative monumente ale țării. Bisericieni de astăzi continuă să ofere împreună cu mărturiile evocatoare ale unui bogat trecut istoric și frumusețea impunătoare a unei realizări arhitectonice de autentică valoare.

MĂNĂSTIREA PÎNGĂRAȚI.

Nu departe de Bisericieni, urmînd șoseaua Piatra Neamț-Bicaz un drum colateral urcă pînă în apropierea hidrocentralei « V. I. Lenin » de la Stejaru unde se află un nou complex monumental care poate fi reperat de la mare distanță. Aici, la apus de muntele Botoșanu pe care constructorii l-au străbătut cu un tunel de aducțiune de aproape 5 km lungime, pe malul stîng al pîriului Pîngărați, se află « Stațiunea de cercetări biologice-geologice și geografice », amenajată în incinta fostei mănăstiri Pîngărați, un alt așezămînt cu veche tradiție de pe valea Bistriței.

Istoricul mănăstirii Pingărați este în multe privințe asemănător cu cel al Bisericanilor. Și aici s-a constituit o veche sihăstrie a unor călugări veniți de la mănăstirea Bistrița în timpul scurtei domnii a lui Iliăș voevod, fiul lui Alexandru cel Bun. Monahul Simion căruia i se atribuie constituirea acestei sihăstriei s-a străduit, ca și Iosif la Bisericiani, să ridice o biserică de lemn după obiceiul deja împămîntenit. Și va reuși se pare, cu ajutorul lui Ștefan cel Mare, în primii ani de domnie ai acestui voevod durînd lăcașul pe locul unde se află și astăzi, într-o poiană de pe coasta împădurită a muntelui Păru.

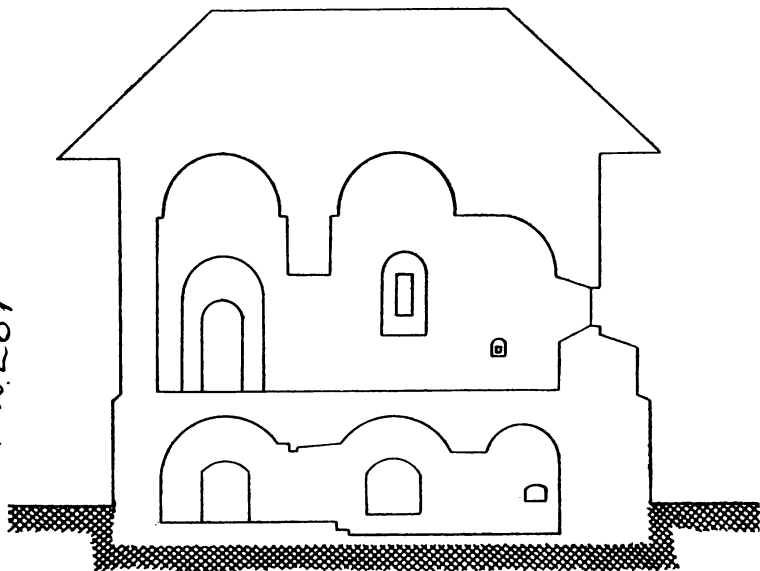
Tradiția păstrează amintirea unui moment de grea încercare pentru așezarea călugărească abia constituită la Pingărați, în timpul celei de-a doua expediție pe care turcii au întreprins-o în Moldova, pentru a răzbuna înfringerea de la Vaslui. Probabil că un podgheaz turcesc răzlețit după pradă în această parte a dat foc bisericii, iar călugării s-au ascuns în munți, trecînd apoi în Transilvania unde au rămas pînă la încetarea războiului. Nu se știe dacă Ștefan cel Mare a ajutat la ridicarea unei noi biserici pe locul celei incendiate, dar Schitul a continuat să ființeze din moment ce la 1560 Alexandru Lăpușneanu ridică la Pingărați biserică de piatră.

O dată cu zidirea bisericii ctitorită de Lăpușneanu, începe de fapt existența istorică a schitului de la Pingărați și nu este exclus ca tot atunci să fi obținut o deplină autonomie în raporturile cu mănăstirea Bistrița. Fiind înzestrat de ctitor și cu moșie proprie, așezămîntul este ridicat la rangul de mănăstire, titlatură sub care va apare în toate documentele emise după 1560. În această privință, C. D. Gheorghiu propune chiar o periodizare, afirmînd că timp de 29 de ani s-a numit « Sihăstria lui Simion » apoi, după construirea bisericii de lemn, 99 de ani i s-a spus « Schitul lui Simion », 27 de ani după ce s-a făcut biserica de piatră « Mănăstirea lui Amfilohie », iar de atunci încoace pînă astăzi « Mănăstirea Pingărați ». Chiar dacă aceste delimitări cronologice nu au întotdeauna o bază riguros științifică, ele definesc totuși principalele etape evolutive din existența mănăstirii. De altfel, doar la 17 ani după ridicarea bisericii, într-un document emis la Iași la 9 iulie 1577, Petru Șchiopu întărește în schimbul a doi cai o seliște pe Almașul Mic, folosind titlatura de « Mănăstirea Pingărați ».

Ultimele decenii ale secolului al XVI-lea și prima jumătate a veacului următor reprezintă perioada cea mai « productivă », în decursul căreia mănăstirea primește numeroase danii domnești și boierești. Petru Șchiopul, îndeosebi, arată multă bunăvoință călugărilor de la Pingărați pecetluind pentru aceștia doar în timpul celei de a treia domnii, nu mai puțin de cinci acte de danie și întărire. La sfîrșitul secolului al XVI-lea, mănăstirea deținea toată poiana din jurul bisericii, seliștea de pe Almașul Mic, sate din ocolul Tîrgului Pietrii, mai multe familii de țigani-robi, locuri de

moară și de prisacă pe valea Bistriței. Acestor proprietăți, Alexandru Iliș le adaugă Tarcăul pînă la Tărcuța iar Vasile Lupu împinge hotarele în această parte pînă în limitele Comăneștilor. Beneficiară a unui regim preferențial mănăstirea va intra deseori în conflict cu autoritățile laice locale pe care le va împiedica să-și exercite prerogativele pe moșiile sale.

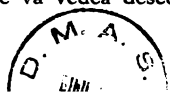
14. 2. 261

Pingărați: Secțiune transversală

La sfîrșitul anului 1621, Ștefan II Tomșa scrie robotnicilor și ilișarilor din ținutul Neamț: « ...Cum veți vedea această carte a domniei mele, voi să lăsați în pace 4 poslușnici, de robotă și de iliș, ai sîntei mănăstiri Pingărați... și să-i înscrieți aparte cu alte slugi boierești... »

Valorificîndu-și proprietățile cu aceleași mijloace de constrîngere caracteristic feudale, mănăstirea se va vedea deseori în situația de a nu

Intrarea principală este situată sub turnul-clopotniță, care se află în intrîndul laturii sudice. Construcție impunătoare din piatră și cărămidă, avea inițial două nivele de folosință de formă octogonală. Este sprijinit la colțuri de contraforturi masive cu copertina în pantă repede iar partea superioară de la nivelul bazei ferestrelor este ornată cu mici pilaștri angajați și briuri suprapuse în relief. Intrarea în turn este situată la vest, mult mai sus de nivelul actual al curții; accesul se făcea prin clădirile de pe latura vestică și o dată cu năruirea acestora prin incendiu era firesc ca ușa să rămînă suspendată. În ceea ce privește data construcției, judecînd după silueta zveltă, ornamentația părții superioare, acoperișul în formă de clopot și arcatura de influență gotică a ferestrelor, putem considera că turnul a fost zidit în vremea lui Lăpușeanu, dar i s-au adus modificări ulterioare, îndeosebi în structura elementelor de detaliu.

Biserica de la Pîngărați constituie fără îndoială o interesantă și, în multe privințe, controversată realizare arhitectonică, datorită existenței a două nivele, fiecare conceput ca o unitate constructivă cu particularități proprii. Caracteristica aceasta extrem de rară, pe care nu o mai regăsim decît la Biserica Sf. Ioan Botezătorul din Suceava, a generat, după cum era și firesc, numeroase presupuneri și speculații, pentru fiecare dintre ele găsindu-se însă suficiente argumente pro și contra, astfel că nici pînă în prezent nu s-a ajuns la o unitate de vederi în rîndurile celor ce au cercetat-o.

De fapt, marea majoritate a tuturor supozițiilor care s-au făcut și se mai fac încă în jurul acestei probleme, pot fi calificate ca variante mai mult sau mai puțin verosimile a două puncte de vedere diferite: construirea simultană a celor două caturi, sau includerea unei construcții mai vechi, ca subsol al noii biserici. În ultima vreme precumpănește părerea că biserica de la subsol a fost inițial o tainiță a bisericii mari, transformată în capelă de către egumenul Macarie, în anul 1806.

Formularea unor concluzii în această problemă este cu atît mai dificilă cu cît datorită modificărilor ulterioare nu mai pot fi identificate caracteristici certe ale secolului al XVI-lea, dar nici elemente convingătoare pentru a o putea atribui veacului următor. «...Chestiunea rămîne în domeniul ipotezelor și pînă acum, cu elementele ce le avem, nu avem motive ca să socotim biserica Pîngărați printre cele din veacul al XVI-lea...» conchide reputatul cercetător al monumentelor medievale din țara noastră Gheorghe Balș.¹

În ceea ce ne privește, considerăm necesară mai întîi o sumară cercetare a acestui interesant monument care se încadrează în tipul bisericilor

¹ Gh. Balș «Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea» în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», anul XXI, 1928, p. 188

fără turlă și clopotniță separată. Acoperișul de draniță în două ape, de formă ovală și evident evazat la extremitățile est și vest, păstrează forma caracteristică bisericilor din epoca lui Ștefan cel Mare.

Lipsită de sinuri laterale proeminente, biserica are absida altarului de formă pentagonală cu o fereastră centrală pînă la care se ridică un contrafort scund cu copertina în pantă. Pe latura sudică, fațada este fragmentată de trei contraforturi înalte, cu baza îngroșată și care se ridică pînă la nivelul de naștere a bolților bisericii de la etaj. Prezența lor se justifică prin înclinarea terenului a cărui pantă este orientată nord-sud și care creează posibilitatea unei alunecări în această direcție. Între cei doi contraforti din jumătatea estică a fațadei, acolo unde ar fi trebuit să fie absida laterală, două ferestre se deschid, câte una pentru fiecare etaj. Alte două ferestre sînt amplasate pe segmentul mural dinspre apus, dar ele nu se mai află pe același ax vertical: cea de sus rămîne deasupra intrării la nivelul inferior iar cea de jos se situează lateral, în dreapta aceleiași intrări.

Cu această ocazie remarcăm faptul că ferestrele din rîndul inferior sînt de altă factură, evident mai puțin caracteristice, avînd chenare de piatră locală cu muluri încheiate în unghiuri drepte și baza lipsită de ornamentație. Ferestrele de deasupra se aseamănă cu celelalte dar sînt mai îngrijit executate și mai alungite, iar cea care domină intrarea sudică are mulurile orizontale întrerupte de o arcatură ogivală, reproducînd, miniatural, ferestrele turnului-clopotniță.

Intrarea sudică are un portal asemănător cu ancadramentul ferestrelor inferioare iar deasupra un lintel cu benzi care se succed în scară, scurtîndu-se spre bază. Pe acest lintel se mai păstrează încă un scut cordat pe cîmpul căruia s-a săpat cu stîngăcie stema țării și care ar putea fi atribuit și epocii lui Alexandru Lăpușneanu, dar și unei perioade mai tîrzii. Imediat deasupra, o nișă cu un chenar în relief în care s-a pictat o icoană ne obligă să ne gîndim la pisania originală care se știe că a fost amplasată acolo.

O îngroșare a zidului împreună cu contrafortul din colțul sud-vestic împarte latura de apus în două mari cîmpuri murale: unul retras, la baza căruia se află o fereastră a nivelului inferior, și un altul masiv, de formă dreptunghiulară, cu o fereastră a pridvorului de deasupra. Cît privește fațada nordică, aceasta este dominată de intrarea în biserica mare, care se face printr-un dublu pridvor de dată mai recentă. Tot exteriorul bisericii este tencuit cu excepția soclului de piatră, a bazei contrafortilor și a ancadramentelor de la ferestrele inferioare.

Partea de jos a bisericii are un pronaos cu tavan scund, arcuit și două ferestre mici spre vest și spre sud. Tot la apus începe scărița de acces la etaj, iar naosul — situat la un nivel inferior — este despărțit printr-un zid

cu o singură deschidere. În naos întâlnim aceeași boltă semicilindrică, așezată transversal pe axul bisericii. Spre sud are o fereastră, iar la nord, un sin lateral abia schițat sub forma unei firide ușor arcuite.

Catapeteazma vădește semnele unei incontestabile vechimi și are 5 rînduri de icoane pe lemn de tei și încadrate în chenare aurite. Ușile diaconești și mai ales cele împărătești sînt remarcabil realizate artistic dar se află într-o proastă stare de conservare.

Altarul prezintă aceeași boltă semicilindrică și este despărțit de naos prin doi stilpi care separă trei intrări boltite inegal. Fapt demn de reținut, fereastra nu mai este amplasată la răsărit unde nivelul solului este mai ridicat, ci spre sud.

Intrarea în biserică superioară este situată la nord și se face printr-un dublu pridvor. Deasupra intrării, o pisanie originală care a fost mai înainte pe latura sudică și adusă aici în 1909, poate surprinde prin conținutul ei pe toți aceia care cunosc calitatea de ctitor a lui Alexandru Lăpușeanu.

« Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfîntului Duh. Această eclisiarhie a făcut-o Pan Dumitru Șoldan, mate vistier și soția lui Safta în zilele lui Vasilie Voevod, la anul 7151 (1642) luna septembrie zece zile și fiind pristav Andonie de la Bisericiani la turn și la trapezăria și la acoperișul Sfîntei biserici. »

Dintr-un pridvor cu cîteva scări și acoperămînt plat de scînduri, se trece în altul printr-un portal de piatră cu muluri care se îmbină în unghi drept și lintel deasupra. Acest pridvor a fost construit o dată cu biserica superioară, fiind boltit sub forma unei simple calote sferice cu baza decorată de un briu zimțat de cărămidă. Două ferestre largi cu firide arcuite se găsesc în pereții de apus și miazănoapte. Intrarea în pronaos este încadrată de trei icoane cu o mare valoare artistică așezate sus și lateral. Icoana « Sf. Maria cu Isus în brațe » aflată în stînga intrării are un chenar lat, format din mai multe icoane mici, mărginite de șnururi în relief. Aureolele personajelor centrale au oarecare grosime și sînt punctate cu o culoare albă, strălucitoare. Poziția rigidă a sfinților, fondul auriu și maniera evident hieratizantă, vădesc stilul neo-bizantin propriu secolului al XVIII-lea. În stînga intrării o icoană similară ca stil și epocă, îl reprezintă pe Isus așezat pe tron, iar deasupra icoana Sfîntului Dumitru care ucide un împărat păgîn. Dinamismul scenei, expresia de groază a celui căzut la pămînt și decorul zoomorf al armurilor, trădează o certă influență orientală în care sfinții, departe de a degaja o atmosferă martirizantă, transcendentală, sînt plini de vigurozitate și de umanism, gata nu să implore, ci să acționeze împotriva răului.

Pronaosul, situat spre vest pe axa bisericii și acoperit de o boltă sprijinită pe patru arce îmbinate în consolă, are o singură fereastră cu profil

ogival spre sud, iar în colțul nord-vestic este ușița scării care duce la demisol. O arcadă masivă, sprijinită în consolă pe zidurile laterale, face trecerea în naos. Cupola acestuia are aceeași formă de calotă sferică sprijinită pe cele patru arce care formează în colțuri tot atâtea pandantive triunghiulare. Ferestrele de pe laturile nord și sud se adâncesc în ziduri prin două arce deschise la distanțe diferite. Catapeteazma din lemn de tei sculptat are 5 rînduri de icoane și în ornamentică predomină cu exclusivitate motivele vegetale. Porțile împărătești artistic lucrate nu au icoane decît în registrul median și în cel inferior.

Absida altarului se deschide cu un arc situat în spatele tîmplei, care face trecerea de la boltirea naosului la cea a altarului. O singură fereastră se află pe axul altarului și sub aceasta s-au scobit în zid trei firide așezate simetric. Biserica nu mai păstrează nimic din vechile sale odoare; doar pomelnicul ctitorilor prezintă oarecare interes.

Cercetarea atentă a caracteristicilor și a raporturilor constructive dintre cele două biserici suprapuse permite totuși unele aprecieri de ordin cronologic. Fără a avea pretenția rezolvării unei probleme atît de controversate și fără a încerca o soluție originală cu orice preț, ne permitem să afirmăm că cele două biserici nu s-au construit la aceeași dată și că nu biserica mică de jos este mai veche. Interiorul bisericii de la subsol poartă în multe privințe pecetea improvizăției fiind amenajată în funcție de unele condiții date, care nu au permis respectarea unui plan normal de construcție. Este greu de presupus că o biserică mai veche inclusă ca un parter la o alta nouă ar fi fost lăsată fără fereastră la altar, fără sînuri laterale și, în general, fără acele atribute elementare proprii unui lăcaș de cult. Ferestrele de la subsol deși par mai vechi nu fac decît să imite destul de stîngaci și în spiritul unei alte epoci ferestrele bisericii mari. Această stîngăcie și această notă de improvizăție sînt evidente și în cazul scutului sculptat de pe lintelul intrării și în cel al pisaniei, care inițial a fost montată pe latura sudică. În structura bisericii mici, spre deosebire de cealaltă, nu se poate recunoaște nici un element propriu unui anume stil arhitectonic.

Înclinăm să credem că întregul ansamblu a fost construit în timpul domniei lui Alexandru Lăpușeanu cu o tainiță spre sud, care avea și rostul de a obține o supraînălțare a terenului, mai coborît în această parte. Ulterior, în 1642, cu prilejul unor ample lucrări la care-și aduce contribuția marele vistiernic Dumitru Șoldan, subsolul a fost amenajat ca biserică punîndu-se la intrare și pisania corespunzătoare. Nefiind o lucrare de proporții nu s-a pus problema unei execuții îngrijite, preocuparea principală fiind aceea de a adapta noile elemente constructive la linia arhitectonică a clădirii. Ferestrele au fost făcute dintr-un material comun, după modelul celor de la etaj și amplasate pe cît posibil sime-

tric cu acestea. Dimensiunile bisericii de la subsol au fost strict limitate de spațiul deja existent, care nu putea fi extins fără a periclita fundația întregii construcții. Din punct de vedere constructiv considerându-se poate ca neindicat deschiderea unei ferestre spre răsărit, s-a apelat atunci la soluția insolită a deschiderii unei ferestre spre sud. Era firesc deci, ca în ciuda unei evidente preocupări de a nu denatura forma inițială a construcției să se ajungă și la rezolvări mai puțin fericite, dictate de condițiile cu totul speciale în care s-a lucrat.

Dacă privim astfel lucrurile și dacă avem în vedere și modificările efectuate cu prilejul diferitelor reparații sau restaurări putem explica — dacă nu într-un mod convingător, cel puțin plauzibil — caracterul amalgamat al arhitecturii acestui monument. Oricum însă, așa cum se prezintă ea astăzi, biserica de la Pingărați captează interesul oricărui vizitator prin ineditul ei și prin forța unei existențe multiseculare, ce se oferă cu generozitate marilor valori.

MĂNĂSTIREA BUHALNIȚA

Dincolo de Bicaz, prin formarea celor 3 000 de hectare de « mare » intramontană, s-a schimbat radical geografia întregii regiuni. Multe așezări au fost strămutate de pe vechile lor vetre, fiind apoi reconstituite pe coastele domoale și în văile mai largi, deschise printre munți. Cu acest prilej au fost scoase din zona inundabilă toate mărturiile unui bogat trecut istoric pe care le regăsim și astăzi cu aceleași atribute artistice și arhitectonice care le-au consacrat.

Se numără printre acestea și mănăstirea Buhalnița, care a fost demolată și reconstruită întocmai, în actualul sat Buhalnița, din comuna Hangu, la mai puțin de 1 km de șoseaua Bicaz — Poiana Teiului. De departe, turlele-i strălucitoare atrag atenția celor ce se perindă pe malul lacului de acumulare.

Mănăstirea Buhalnița, cunoscută și sub numele de mănăstirea Hangu, este ctitoria lui Miron Barnovski Voevod, fapt consemnat într-un hrisov de așezămînt emis la 25 martie 1627: « ... iată eu robul și închinătorul sventei Troiței, Ion Miron Barnovschi Moghilă Voevod, cu mila lui Dumnezeu domnul țarei Moldovei; adecă domnia mea de singur dorind dentru curată inimă... răvniț-am și am îndrăznit a urma celor vechi, cei mai înainte de noi. Precurați răpoșați domni au fost, carii bisericele lui Dumnezeu au ridicat și le-au întemeiat și le-au zidit... Așijdere și mănăstirea au îndreptat și au întărit cu ruga de la Dumnezeu și prin

rugăciunea călugărilor într-o vecinică pomenire și aceștia făcându-ne nouă petrecere și odihnă la ceriu. Pentru aceea domnia mea văzînd a lor suflă-tească cercetare și dorire ce am către Dumnezeu... început-am a zidi și am făcut biserica aceasta... care iaste în partea apusului depărtat și într-o deosebită pustie, în locul ce se cheamă Hangul. Și această urmare și facere am pus domnia mea a fi nerășuită în veci într-o noastră din nou zidită mănăstire de mai sus numită Hangul».¹

Este posibil ca biserica zidită de Miron Barnovschi să se fi ridicat pe locul alteia mai vechi. De altfel, chiar din hrisovul citat rezultă că în momentul în care voievodul s-a hotărît să facă lucrarea, existau deja călugări în acest loc. Nu se știe însă de cînd a ființat această așezare monahală și în lipsa unor știri documentare certe, anterioare anului 1627, nu se pot face decît simple supoziții. În orice caz, nu aici trebuie plasată « monastioara de la Hangu » pe care Ștefan cel Mare o întărește mănăstirii Neamț printr-un act din 13 februarie 1458 și nici nu poate fi identificată cu schitul Poenile, ctitorie a mitropolitului Gheorghe Movilă, fratele domnului Ieremia Movilă. Cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse în vechea incintă a mănăstirii în anii 1954—1958 s-au descoperit numeroase mărturii de viață feudală dar în nici un caz mai vechi de secolul al XVII-lea. Această constatare îndreptățește ipoteza că în primii ani ai secolului al XVII-lea sau cu puțin mai înainte, schivnici veniți de la vreun schit din jurul Ceahlăului s-au așezat aici, durînd biserică de lemn pe locul căreia Barnovschi își va zidi ctitoria. Nu este exclus ca aceștia să fi sosit de la schitul Poenile, pe moșia căruia se va afla și noul așezămînt.

Zidind biserica, Miron Barnovschi o înzestrea și cu moșie, întărind-i satele Bălțăteștii și Mînjeștii pe care le obținuse prin schimb de la urmașii lui Pătrașcu Șoldan — mare logofăt și Coste Bucioc-vornicul. Acest schimb va constitui o permanentă sursă de neînțelegeri deoarece satele oferite de Miron Barnovschi la Hirlău și Dorohoi vor fi reclamate de urmașii lui Isac Balica Hatmanul și, în consecință, membrii ramurii cantacuzine din Moldova vor pretinde în calitate de moștenitori ai vornicului Bucioc, restituirea acelei părți din moșia Hangu pe care Barnovschi o dăruise mănăstirii.

Printr-un hrisov din ianuarie 1629, Miron Barnovschi întărește noi hotare mănăstirii Hangu, incluzînd și moșia schitului Poenile fapt care va constitui un nou motiv de interminabile procese. Oricum, averea mănăstirii continuă să crească în tot cursul secolului al XVII-lea, prin danii și cumpărături. În vara anului 1629, Barnovschi mai dăruiește.

¹ Gh. Ungureanu « Mănăstirea Hangului sau Buhalnița », Iași, 1931 (Extras din « Arhiva », vol. XXXVIII, 1931), pag. 14—15.

... « niște mori și heleșteie pe Bahlueț în hotarul Tîrgului Frumos. » În 1637, Vasile Lupu mai întărește o braniște lângă mănăstirea Bistrița. O altă poiană este plătită de călugări în 1659 cu 50 de lei și un cal iar în 1663 mănăstirea împarte cu mai mulți răzeși poiana Almașului.

Se pare că și cămătăria constituia un important mijloc de a obține noi venituri din moment ce la 11 august 1688, Maria Prâjasca vinde hatmanului Costin Velicico jumătate din satul Războieni cu 120 de lei, pentru a plăti... « o datorie mai veche făcută la călugării din Hangu. »¹

Seria proceselor dintre mănăstire și Cantacuzini începe în 1653 cînd Ileana, soția logofătului Costin este recunoscută ca ruda cea mai apropiată a hatmanului Balica și primește satele date în schimb de Miron Barnovschi. În același an, Cantacuzinilor li se restituie satele pe care Barnovschi le dăruise mănăstirii și de aici o întreagă dispută juridică ce va dura de-a lungul mai multor generații, aproape un veac și jumătate.

În vara anului 1715, Patriarhia din Alexandria avînd mult de suferit din cauza expediției turcești din Marea, vine în Moldova după milostenie și patriarhul Chir Samuil. Din întîmplare, la 20 iulie, egumenul mănăstirii Hangu trebuia să apară din nou în fața Divanului, în procesul cu boierii cantacuzini. Profitînd de această împrejurare favorabilă, Nicolae Mavrocordat hotărăște închinarea mănăstirii Patriarhiei din Alexandria, dîndu-i cîștig de cauză în procesul cu vistierniceasa lui Ilie Cantacuzino și rotunjindu-i veniturile prin noi dani.

Domnii care au urmat lui Nicolae Mavrocordat au lăsat în continuare mănăstirea închinată, dar reveneau mereu — pro sau contra — în disputa cu boierii cantacuzini. Satele care constituiau obiectul discordiei treceau dintr-o mîină în alta și fiecare egumen nou venit, prelua de la predecesorul său ca pe un implacabil testament, procesul care nu se mai încheia.

După 1791, profitînd de fuga lui Matei Cantacuzino în Rusia, călugării de la mănăstirea Hangu « ...începură să impresoare încetul cu încetul hotarele moșiilor învecinate. » Dar la 1813, îndată ce revine în țară Gheorghe Cantacuzino (fiul lui Matei) procesul se reia cu forțe sporite de ambele părți; mănăstirea Hangu apare de la această dată sub denumirea de « mănăstirea Buhalnița », punîndu-se capăt confuziilor care se făceau între ctitoria lui Miron Barnovschi și « Schitul Hangu » zidit în 1639 de Gheorghe Hatmanul, fratele voievodului Vasile Lupu, pe locul unde se află astăzi ruinele « Palatului Cnezilor », aproape de Ceahlău.

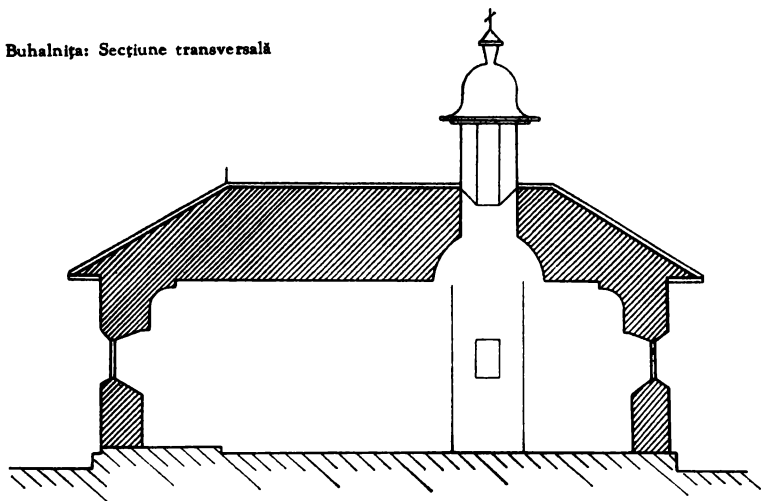
Fiind mănăstire închinată, se practica sistemul arendării egumeniei pe o perioadă oarecare. Egumenul Daniil, de exemplu, rînduit în 1814 pe o perioadă de 15 ani, se angaja să plătească Patriarhiei din Ale-

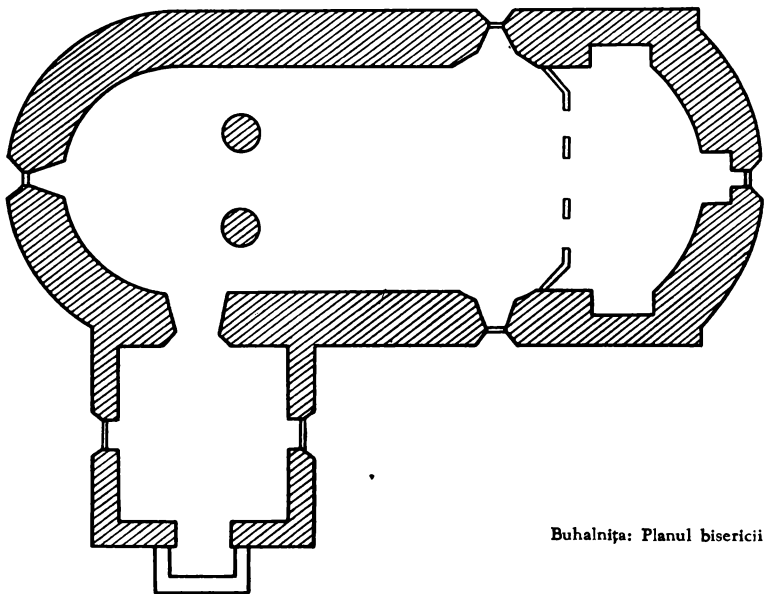
¹ Gh, Ungureanu *Op. cit.*, pag. 22

xandria un embatic anual (de 5 000 lei în primii trei ani și 7 000 lei în anii următori), să nu facă nici o datorie care ar putea să graveze veniturile mănăstirii și să lase Patriarhiei întreaga-i avere. Dar chiar și în aceste condiții arendarea conducerii mănăstirii nu constituia o întreprindere oneroasă din moment ce se ajunge uneori la adevărate situații de licitare, așa cum s-a întâmplat în 1834 când Atanasie Sevastin oferă un embatic anual de 25 000 lei pentru a fi confirmat egumen.

Acești egumeni apelau însă la numeroși intermediari cărora le arendau părți din moșia mănăstirii sporind astfel numărul celor care erau direct interesați în creșterea veniturilor personale pe seama țăranimii din satele supuse. Abuzurile arendașilor și apăsarea unor obligații care depășeau orice limită, pedepsele inchizitoriale și pauperizarea locuitorilor, creează o permanentă stare de nemulțumire. « ... Aș îndrăzni a zice — mărturisește un martor ocular — că în toate letopisețele lumii nu se vor găsi atâtea cruzimi și schingiuiiri și asuprire ! » Mănăstirea dădea arendașilor deplină libertate în « specularisirea » terenurilor arabile, fînețelor, pădu-

Buhalnița: Secțiune transversală

Buhalnița: Planul bisericii

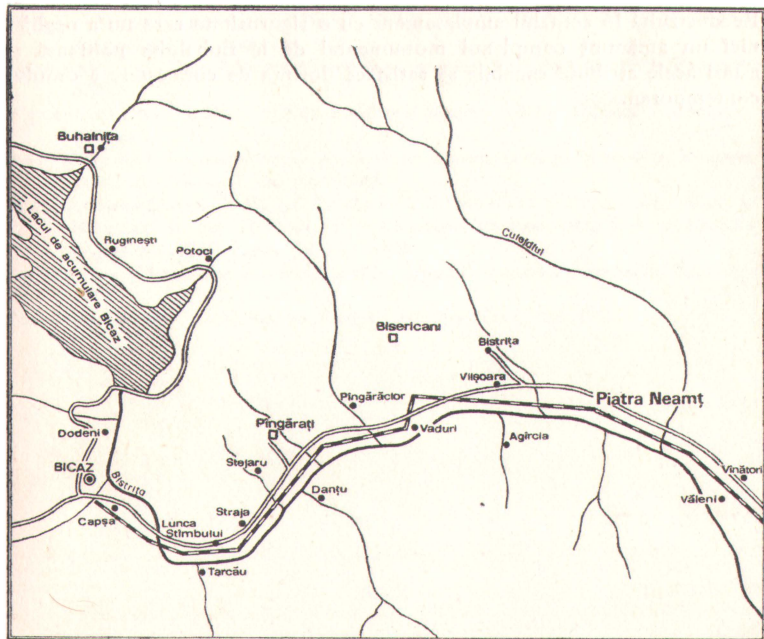
rilor, morilor și velnițelor, ignorând orice restricții în stabilirea boiere-scului și a corvezilor. Domnii țării și mitropolia evitau o intervenție directă pentru a nu crea complicații în raporturile cu Patriarhia din Alexandria și situația se menține astfel neschimbată, pînă la secularizarea din 1863, cînd mănăstirea pierde toate proprietățile, fiind transformată în biserică parohială.

În chiliile mănăstirii se înființează în 1865 o școală primară unde copiii încep să învețe chiar de la început alfabetul latin și care se va muta într-un nou local abia după 1900.

Biserica mănăstirii face parte din tipul celor cu turlă centrală și clopotniță separată. Un zid de piatră înconjură biserica, intrarea făcîndu-se pe latura de sud a incintei. Acoperișul de draniță, rotunjit deasupra alta-

rului și a pronaosului, este străpuns de o turlă situată la jumătatea coamei dar nu peste cupola naosului. Un brîu zimțat de cărămidă înconjură biserica la exterior și dintre toate ferestrele doar cele de la apus și răsărit mai păstrează chenarul original de piatră, ornat cu baghete încrucișate.

Pridvorul, construit ulterior în partea de sud-vest, protejează intrarea în pronaos, al cărei portal de piatră reproduce același motiv al baghetelor încrucișate. Caracteristică este forma poligonală a pronaosului și arcada cu trei deschizături pe stâlpi de secție rotundă care face trecerea spre naos.¹ Pronaosul și altarul sînt boltite în sferă de sferă, iar calota sferică a bolții naosului se sprijină pe patru arce îmbinate în consolă.

¹ Gh. Balș, « Bisericiile și mănăstirile moldovenești din veacurile XVII—XVIII, » pag. 105

Catapeteazma este adusă de la Alexandria în 1859 și vădește caracteristicile stilistice ale epocii, cu o riguroasă repartizare a icoanelor. Strana arhierască trădează aceleași influențe orientale prin prezența unui decor zoomorf de remarcabilă expresivitate. Dar ceea ce reprezintă cu adevărat o mare valoare artistică, sînt stranele sculptate în 1656 de popa Grigore; erau inițial 25 și fiecare dintre ele era altfel concepută, cu alte motive în alcătuirea cîmpurilor sculptate.

În ciuda unor numeroase lucrări de reparații, biserica păstrează caracteristici constructive de certă autenticitate. Doar pridvorul și turla sînt adausuri ulterioare anului 1627 dar și acestea — caz foarte rar de altfel — nu trădează spiritul de simplitate și eleganță în care a fost concepută. Reconstructă în actualul amplasament cu o rigurozitate care nu a neglijat nici un amănunt complexul monumental de la Buhalnița păstrează și astăzi acele atribute capabile să satisfacă dorința de cunoaștere a omului contemporan.

BIBLIOGRAFIE

- Balș Gh. — «Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea», în «Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice», anul XXI — 1928
- Balș Gh. — «Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile XVII—XVIII», București, 1933
- *** «Cronica Ghiculeștilor» — Editura Academiei, București, 1965
- *** «Documente privind istoria României», veacul XVI — A. Moldova, vol III, Editura Academiei R.S.R., București, 1951.
- Gheorghiu C. D. — «Dicționar geografic al județului Neamț (la anul 1890)», București, 1895.
- Mătașă Constantin — «Călduza județului Neamț» — Editura Cartea Românească, București, 1929.
- Melchisedek — «Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova», București, 1885.
- Nicolaescu-Plopșor C. S., Petrescu Dimbovița, Constantinescu Mircea și colaboratori — «Șantierul arheologic Bicăz», în «Materiale și cercetări arheologice», Vol VI — 1959.
- Partenie — «Ochire istorică asupra fondării (originii) monastirii Bisericiani», București, 1863
- Ungureanu Gh. — «Mănăstirea Hangului sau Buhalnița», Iași, 1931.

◀ Mănăstirea Bisericani : vedere parțială

Mănăstirea Bisericani : partea nordică a acoperișului

Mănăstirea Bisericani : fațada sudică ▶

Mănăstirea Bisericani : zidul de sprijin de pe latura nordică ▶▶

Mănăstirea Bisericani : absida altarului ▶▶▶

Mănăstirea Bisericani: piatră de mormint cu inscripție slavonă

Mănăstirea Bisericani: pisania

Mănăstirea Bisericani: ușile împărătești

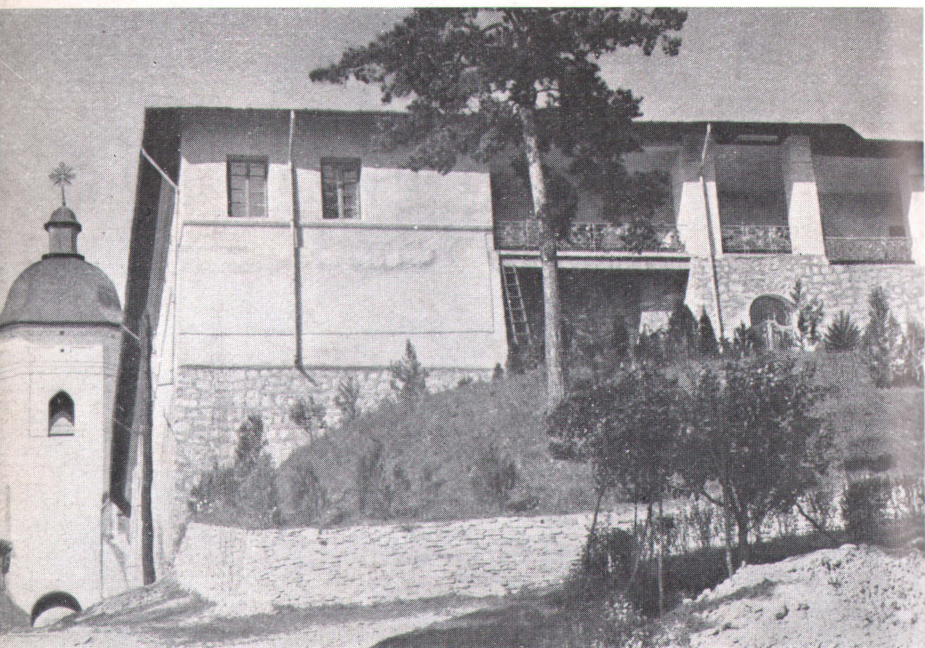

◀ Mănăstirea Bisericani: absida altarului și sinul lateral de miazăzi

Mănăstirea Bisericani: latura de vest cu cele două turnuri

Mănăstirea Pingărați: pavilionul de la intrare

Mănăstirea Pingărați: intrarea și turnul-clopotniță ►

Mănăstirea Pingărați: fațada sudică ►►

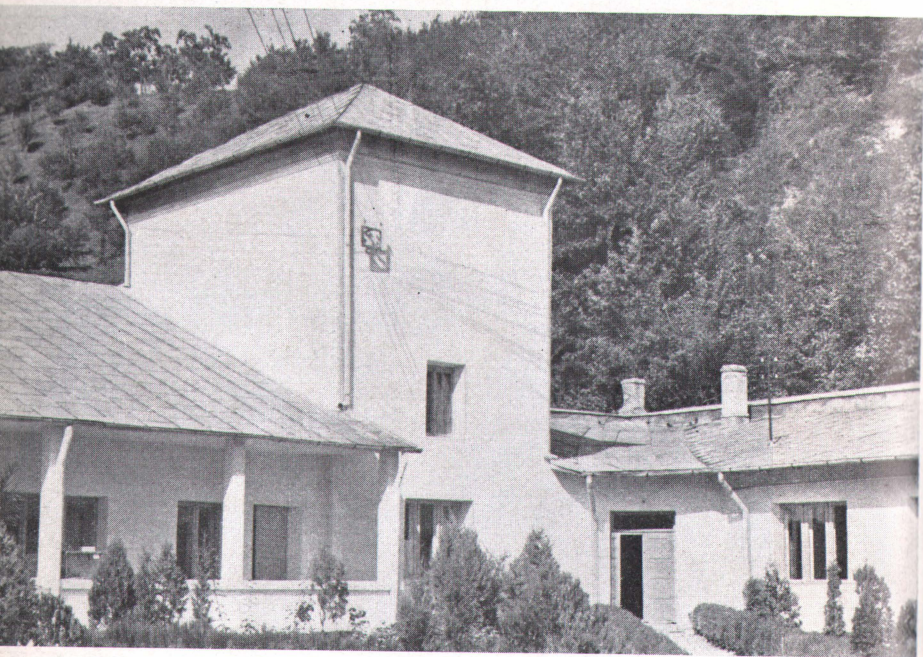
Mănăstirea Pingărați: intrarea în biserica de la parter ►►►

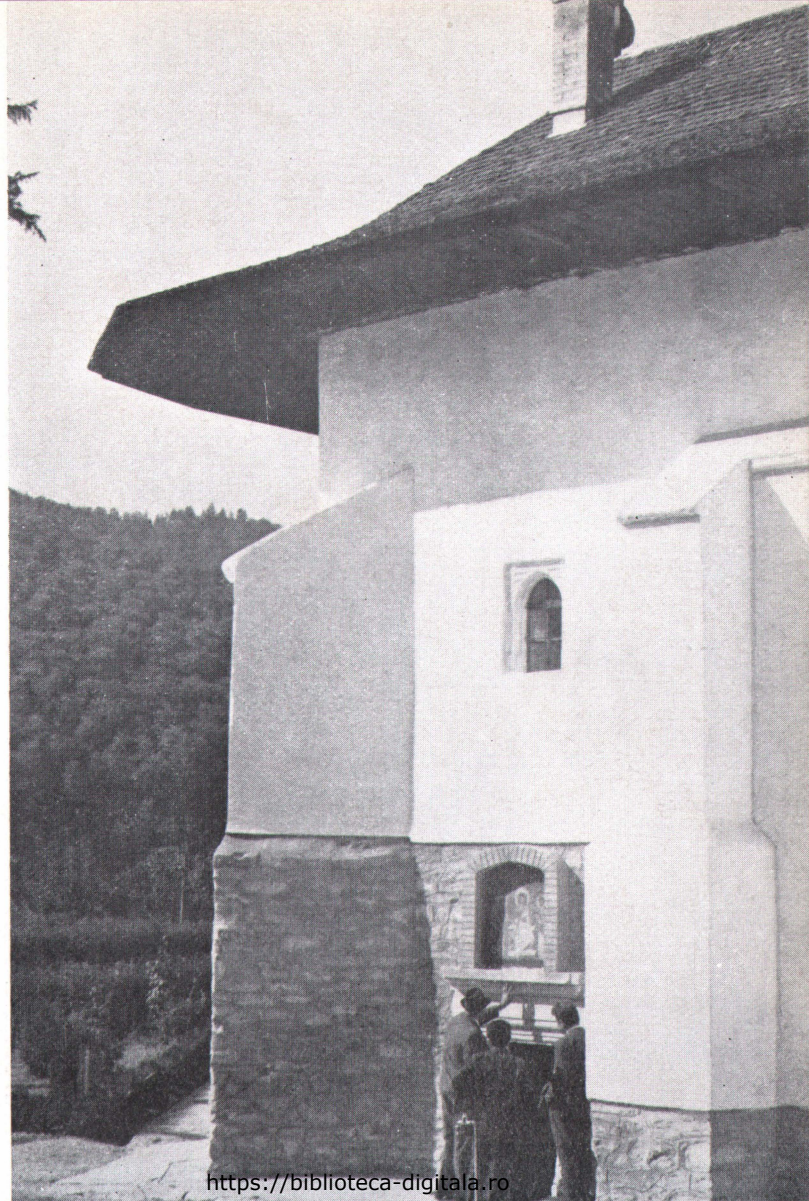
Mănăstirea Pîngărați: turnul din colțul nord-estic

Mănăstirea Pîngărați: intrarea în biserica de la subsol ►

Mănăstirea Pîngărați: fereastra la biserica de la parter ►►

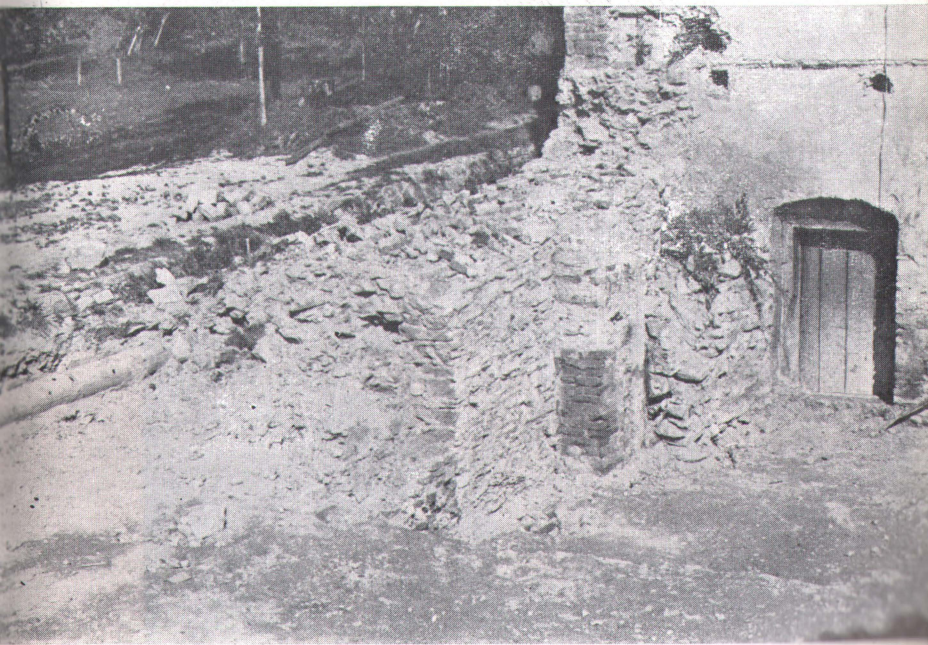
Mănăstirea Pîngărați: latura vestică ►►►

◀ Mănăstirea Pingărați: intrarea în turnul-clopotniță

Mănăstirea Pingărați: urme recent descoperite ale construcțiilor din colțul nord-vestic

Mănăstirea Buhalnița: turnul-clopotniță

Mănăstirea Buhalnița: absida altarului ►

*Apărut 1970. Coli de tipar 1,60. Planșe tipar
înalt 12*

Întrepr. poligrafică „Arta Grafică“
Calea Șerban Vodă 133. București
Republica Socialistă România
Comanda Nr. 1454

Lei 5,25